

Раиса Ј. ЦВЕТКОВИЋ*

Универзитет у Приштини – Косовској Митровици

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу

Биљана С. СОЛЕША**

Медицинска школа, Крушевац

„КУЋА РУТИНЕ“, КОМПЛЕКС НАДМОЋИ И ИНТЕЛЕКТУАЛНИ ДЕСПОТИЗАМ У ПРИПОВЕТКАМА А. П. ЧЕХОВА И ЛАЗЕ ЛАЗАРЕВИЋА

Апстракт: Предмет истраживања овог рада јесте анализа ликова деформисаних интелектуалаца и проблем духовне кризе интелигенције у приповеткама А. П. Чехова и Лазе Лазаревића. Освртом на ставове истраживача Чеховљевих и Лазаревићевих јунака, у уводном делу рада објашњава се појам „кућа рутине“, који уводе руски критичари Чеховљевог дела Камчатнов и Смирнов, а који се може применити и приликом интерпретације Лазаревићевих ликова. У средишњем делу рада анализирани су ликови из приповедака А. П. Чехова *Ојрозд*, *Јонич*, *Кућа с мезанином* и Лазе Лазаревића *Ветар*, *Вершар* и *Швабица*. Закључује се да емоционална стања јунака прилично усмерава комплекс надмоћи, који има своје манифестне или маскиране облике. У завршном делу указано је на сличности и разлике анализираних јунака и сввременску актуелност проблема духовне кризе интелигенције.

Кључне речи: неостварени интелектуалац, комплекс надмоћи, кућа рутине, празнина, интелектуални деспотизам.

УВОД

У књижевној историографији српске прозе XIX века истраживани су утицаји страних књижевности на развој српског реализма међу којима се издваја утицај руске књижевности који траје током целе епохе. Српски реалисти угледали су се највише на Гогоља, Тургеева, Толстоја, Достојевског и Чехова (Деретић 2011: 811), који су били креативни подстицај за настанак сродних или посебних, оригиналних дела везаних за друштвену и животну проблематику на српским националним просторима (Јеврић 2017: 155–168). Узоре у руским класицима налазили су у одабиру тема и мотива, критичкој слици друштвених аномалија и људске природе, типологији ликова. У овом раду истражујемо слику изопаченог, дегенерисаног интелектуалца,

* Доцент, raisa.cvetkovic@pr.ac.rs

** Научни сарадник, solasabilja@gmail.com

оптерећеног кризом идентитета у приповеткама А. П. Чехова *Ојрозд*, *Јонич*, *Кућа с мезанином* и Лазе Лазаревића *Вейар*, *Верџер* и *Швабица*. Интерпретативни потенцијал ових приповедака указује на свевременску актуелност проблема и омогућава избегавање једностраних и стереотипних тумачења. Наша анализа осветљава ликове главних јунака који, под утицајем комплекса надмоћи, или испољавају своју деспотску страну (Чехов) или гасе интелектуални потенцијал у оковима патријархалне средине (Лазаревић). Заједничко свим јунацима је што би сви они требало да буду носиоци и покретачи напретка и идеалистичких идеја, међутим, они то нису. У приповеткама А. П. Чехова јунаци су: „пуни животне монотоније, безнадежни, безживотни, суморни, песимистични“ (Кочнова 2005: 22). Притешњени су осећајем тескобе, која често потиче од несразмере жељеног и могућег и неспособности да превазиђу емоционалну отуђеност од људи. Лазаревићеви јунаци припадају ретко школованим људима свога времена, који се због непостојеће или нереализоване амбиције и наметнутог начина живота, испољавају као људи обузети монотонијом, незнањем, исцрпљујућом рутином, коју бирају као услов стабилности. Чеховљеви и Лазаревићеви јунаци, интелектуалци, живе у „кући рутине“ за коју се опредељују или им се намеће. Мање или више покушавају да себи саграде сневани живот, али се на крају духовно гасе.

Израз „кућа рутине“ употребљени су руски истраживачи Александар Михајлович Камчатнов и Александар Александрович Смирнов у делу *А. П. Чехов. Проблеми йоэтики* и тиме опризорили један начин живота у коме владају самоћа, монотонија, духовна учмалост.

„Ритуални станар ове куће има жељу да из ње побегне, али стање је такво да бекство у суштини није могуће. Жеља за бекством намеће потребу да се нешто чини. Јунак тражи друго место у коме он, супротно од куће рутине, налази неке пријатности, те мисли да је нашао лепоту, благостање, чистоту, ум, све оно чега није било у „кући рутине“ и сматра да је нашао своју „кућу снова“. У опажању јунака најпре се истичу позитивна својства места која одговарају његовим потребама у „кући снова“, јер јунак види само оно што жели видети. Представа о „кући снова“ јавља се као мање или више илузорна, што наратор омогућава читаоцу да схвати јер читалац има шири видокруг у односу на јунака. Ауторов став се пробија на два начина: или наратор и јунак гледају исту појаву, али виде другачије (*Ојрозд*) или аутор даје две доследне јунакове перцепције „куће снова“. Пошто пронађе своју „кућу снова“, он временом почне да увиђа негативне црте тог места које постаје нови „дом рутине“. Тако се живот јунака претвори у бесмислени круг: бежећи од „куће рутине“, он гради „кућу снова“ али се поново нађе у „кући рутине“ из које би поново побегао“ (Камчатнов, Смирнов 1986: 39–40).

Камчатнов и Смирнов наводе да када јунак постане свестан да се креће по зачараном кругу, да је направио поново грешку, он се замишља над својим животом. Њему није јасно шта је преобразило „кућу снова“ у нову „кућу рутине“ и самим тим поново га гурнуло у пређашње стање малодушности, чежње и жеље за бекством. Он почиње да осећа да његов живот покреће непозната сила, судбина која се налази мимо њега и која му је непозната. Али, јунак најчешће не признаје

себи грешку, тескобу, бесмисленост одабраног живота, већ живи заварарајући се да је управо његов живот прави! Спољни сижејни израз судбине јунака је кретање од „куће рутине“ до „куће снова“ који се поново преобраћа у „кућу рутине“ из које јунак бежи у нову „кућу снова“. На унутрашњем плану, показује се прелазак са илузије на њено разобличавање или се јавља нова илузија или представа о непознатој сили која управља животом јунака (Камчатнов, Смирнов 1986: 40–45). Ова зачарана путања по којој се јунак креће и бесмислено расипа знање, енергију и радни елан веома је илустративно приказана у приповеткама Чехова *Огрозд*, *Јонич* и *Кућа с мезанином*.

Главни јунак приповетке *Огрозд* (1898) некадашњи је чиновник Николај Иванович Чимша-Хималајски који се фанатично борио, не бирајући средства, да купи себи посад. Сва његова снага, физичка и умна, снови, мисао, жеље усмерени су ка стицању сневаног имања на коме ће саградити своју кућу и јести своју храну. Мирис чорбе од киселог купуса постаје симбол благостања у машти јунака (Лукић 2018: 142), а огрозд прераста у симбол имовине, поседовања материјалних добара као животног циља. Пут до остварења снова није био ни једноставан ни кратак. Жеље и циљеви јунака да има своју кућу на селу, да једе на зеленој трави, да спава на сунцу, на први поглед изгледају оправдано, као нешто што ће га усрећити, побољшати му услове живота. Сергеј Николскиј наводи да „он овој жељи подређује све: много ради, одриче се, жени се из рачуна, а жеља постаје опсесија, болест, манија“ (Никољский 2011: 15). О већим стварима, животним постигнућима не сања, нити има шире циљеве. Удаљава се од људи, ради, одриче се, штеди. Лукаво се оженио материјално обезбеђеном удовицом, коју није волео и коју је касније подвргавао изгладњивању, те је убрзо умрла. Онда је купио себи имање, срећно се повукао, изоловао, остваривши свој сан. По цену губитка младости, здравља и људскости, постиже свој циљ. „Иза људских контура његовог изгледа крије се биће чији дух страши чудовишном самодовољношћу и испуњеношћу собом“ (Катаев 1979: 111). Склонивши се од света живео је у својој вили, садио кисели огрозд, срећно га је јео, убеђен да је урадио праву ствар, пронашао смисао живота, да је способан да влада људима и да га људи воле (Бялый 1983: 208). Јунаково животно опредељење може се тумачити као себичност, егоизам, лењост духа и равнодушност према свему што га окружује. Мирно постојање као избор, егзистирање, монаштво без подвига је духовна деструкција човека у свету материјализма. Равнодушност и безосећајност довеле су га до одвратних, непримерених и нељудских поступака.

Николај Иванович Чимша-Хималајски целог живота се досађивао у канцеларији (била је то „кућа рутине“). Његова најјача жудња претопила се у машту: да купи имање на коме ће узгајати огрозд (његова „кућа из снова“). Такво имање би га подсетило на давно прошло прелепо детињство (прототип „куће из снова“). Временом, машта се остварила и он купује имање на коме није било ни воћњака, ни усева, ни огрозда, ни језера са паткама. Посадио је двадесет грмова огрозда, уселио се на имање и живео као племић. На крају приче уочавамо разлику у начину посматрања истих ствари код јунака и наратора. „Николај Иванович се насмеја и за тренутак погледа огрозд ћутке, са сузама у очима, није могао да говори од узбуђења,

а онда је ставио једно зрно у уста, погледа на мене тријумфално, као дете, које је добило своју омиљену играчку, и рече: - Како је укусно! Јео је халапљиво и стално понављао: - Ах, како је укусно! Пробај!“ (Чехов 1989 (9): 139).

Приповетка *Ојрозд* говори „о празници силних, сиромашних знањем, који својом појавом, окренути искључиво себи, заустављају потребу за променама“ (Бялый 1983: 208). Равнодушни и безосећајни они уништавају и доприносе да се губе праве вредности које су суштински важне за просперитет једног друштва. Ако су границе снова неког човека овичене комадима земље, онда је тај човек веома мали и јадан. Човек се не сме задовољити извесним комадима земље, ако му је дата читава земљина кугла, читав свет, природа и пре свега дат му је разум, да може да покаже све способности, врлине и постигнућа свога слободног духа. Портретишући гротескног Николаја Ивановича, Чехов га ружно пореди са свињом. Пут развоја његовог унутрашњег бића заустављен је у кружној путањи од бекства из куће рутине (канцеларије), ка кући снова (властито имање), које постаје нова кућа рутине. Његова личност се није развила, већ је деградирала. Слично је и са јунацима приповедака *Јонич* и *Кућа с мезанином*.

У кући рутине, коју је сам себи саградио, мислећи да гради своју „кућу снова“ гаси се главни јунак приповетке *Јонич* (1898). У средишту радње је прича о деградацији људске личности, о духовном паду, о трансформацији младог, полетног, лекара–ентузијасте у самозадовољног лењог житеља средњег сталежа једне провинције. Заплет *Јонича* наводи да се у овој приповеци разматра стара вишеструко коришћена тема о томе како средина изједа или прождире човека који има креативни, интелектуални и животни потенцијал, што је упадљиво и у Лазаревићевим приповеткама о интелектуалцима. Јунак упада у заосталу средину, суочава се са њом да би на крају изгубио сва своја узвишена стремљења. „Он стрмоглаво пада, посрће и бивствује ништавно, тривијално, чак и развратно, једнако животарећи као што животиари и околна средина“ (Овсянико, Куликовский 2002: 491).

Животни концепт, који прихвата главни јунак приповетке, сличан је концепту јунака приповетке *Ојрозд*. Аутор обликује лик вредног образованог човека који у почетку трезвено оцењује своје окружење, презирући ставове људи из паланке, које је сматрао глушим и злим, али се на крају ипак претвара у једног од њих. У паланци се заљубљује у Катарину Ивановну Туркину и то је тренутак када љубав постаје његов животни епицентар. Туркини су породица којој је стало да се свету представе као љубитељи и познаваоци уметности. Берта Сергејевна Диханова наводи да су слике „куће, баште, посета и забава у дому Туркиних пример самодовољне пуноће живота без друштвених претензија“ (Дыханова 2004: 20–23). На истом трагу је и Ала Степанова која истиче да је „уметност коју они промовишу песме које се певају, шале које се изговарају, роман Вере Јосифовне, немају никакве везе са уметношћу“ (Степанова 2016: 140). Јунак се не може одупрети утиску који на њега оставља ова породица и мисли: „ако су најталентованији људи у граду тако недаровити, какав онда треба да буде град“ (Чехов 1989 (9): 169). „Драма др Старцева одиграла се након доживљаја дома Туркиних као примера рутинског животног обрасца, ништавног битисања које подређује духовно друштвеном“ (Дыханова 2004: 25).

На почетку приповетке он је лекар који још увек нема довољно новца, те градом шета, јер нема коња. Без обзира на материјални статус, показује се као младић способан да мисли, сања, разуме људе, да се заљуби. У тренутку када се заљубљује снага љубави уздиже га изнад сиве, монотоне стварности. Истовремено, показује се и један хладнији део његове личности, који га наводи на размишљање, да ли он, као окружни лекар, треба да уздише и чини глупости и на размишљање о девојачком миразу у тренутку када јој даје брачну понуду.

Док љубав доминира емоционалним делом јунаковог бића, над њим се тај мрачни, цинични, прагматични део слабо показује. У тренутку када је његова љубав одбачена, након доживљеног ударца и великог разочарања, слика јунакове душе добија другачије, мрачне тонове. Све што је било ведро, лепо и младо замењено је ситним, узалудним и безначајним. За три дана након одбијања, када љубав изгуби моћ над њим, његов живот улази у уобичајену колотечину, а мисао окупирају приземне, свакодневне и вулгарне ствари. Временом губи разборитост, постаје раздражљив, показује отворено непријатељство и ароганцију према људима, губи свежину мисли, романтику, ведрину, природност. Озарио се на тренутак када је поново срео Катарину Ивановну након четири године. Осетио је празнину живота лишеног емоција, доживљаја, испуњавајућих мисли. Међутим, помисао на новац гасио је светло у души. Тако нестаје др Старцев а опстаје Јонич, јак, тежак, раздражљив, дебео и похлепан. Јунаково име је Дмитриј Јонич Старцев. Наслов дела је његово средње име. У једном семантичком кључу ово се може протумачити као знак међуљудских односа у нижем и средњем сталежу, обраћање човеку употребом средњег имена сугерише одсуство поштовања. У другом, реч је о губитку имена јунака у смислу обавезног атрибута људске личности и индивидуалности.

Иако је утеху пронашао у послу, и захваљујући лекарској пракси успео да се одврати од тешких, тужних мисли и постигне значајан успех, посао није нимало допринео духовној изградњи овог јунака. Арогантни, незасити и похлепни лекар у сваком пацијенту видео је само могућност добре зараде. Једина радост била му је материјална корист коју доноси његов посао. Није се никада пробудио, побунио и учинио било шта да би се вратио у смислени, сврховити живот.

Читаоцима се намеће питање шта би могао бити узрок духовног пада овог јунака? Зашто свесно срља ка кући рутине од које првобитно бежи. На почетку приповетке он у средини добро запажа овоземаљску вулгарност и духовну безвредност постојања, али након неколико година, доктор постаје један од оних које је некада презирао. Утицај средине не може променити човека уколико има јасно постављене вредности, карактер и унутрашњи духовни став. Сивило свакодневице, досада, провинцијализам, доприносе деградацији, али нису покретач и главни узрок. Новац и богатство прогутале личност Старцева, претворивши га у баналног и досадног Јонича. Чехов не криви свог јунака зато што жели да има добру кућу, да живи у изобиљу, да се препусти забави – све су то природне и нормалне људске жеље. Поразно је то што Старцев губи интересовање за свој рад и што губи оно што је једном лекару неопходно, а то је осећај хуманости и љубави према људима. Но ако би се лик сагледао као јединка која има комплекс надмоћи, онда је духовни суноврат

након одбијања просидбе сасвим очекиван. Примером овог јунака аутор сугерише да је занемаривањем развоја духовних способности могуће поједноставити и вулгаризовати живот, себе, окружење, све.

Приповетка *Кућа с мезанином* (1896) тематизује руско село и интелектуалце који се стицајем околности ту налазе, односно опредељују да након града живе на селу. „У приповеци се уочавају две сижејне линије: неостварена љубав и идеолошки конфликт“ (Сухих 1987: 118). Представљен је сукоб двеју различитих позиција у свету: сликара-уметника и специфично ограничене учитељице, око смисла и сврсисходности просветитељског програма рада интелигенције на селу (Babović 1989: 31). Приповетка је уједно и прича о изгубљеној лепоти, о несталој поезији живота, интимна лирска тема која се уско преплиће са великом социјалном темом (Јермилов 1949: 211). Уметник је сматрао да једино у врту и дому Волчанинових може пронаћи жељени мир и уточиште, нешто налик кући снова. Чешће посете дому Волчанинових, међутим, оспориће почетно мишљење.

Лидија Волчанинова има двадесет четири године, потиче из добре породице, ћерка је некадашњег тајног саветника. Упркос богатству, са мајком и сестром живи све време на њиховом породичном имању неким својим посебним животом, које се испољава овде као њена кућа снова. Увек озбиљна и строга, веома активна, поносна је на то што се сама издржава радом у школи и зарадом од двадесет пет рубаља. Не уважава много мушкарце. Селективна је у погледу избора људских занимања. Бави се разним друштвеним делатностима у срезу, организује апотеке, библиотеке и слично. Говори искључиво о озбиљним стварима. Не допада јој се сликар (наратор), који их често посећује. Ставови им се разилазе по свим питањима. Мајци и сестри, које јој се никада не супротстављају, је загонетна и неприкосновени ауторитет. Пошто примети симпатије између млађе сестре, Жење (Мисјус), и сликара, спречава ову љубавну везу и шаље мајку и Жењу код родбине. Након тога Лидија успоставља живот који јој потпуно одговара. Учи децу, окупа око себе круг симпатичних људи, прави јаку опозицију и руши стару, локалну власт. Кључна полемика између Лидије и сликара, односила се на питање да ли сва Лидијина залагања за просперитет сељана заиста пружају сељацима слободу или их још више подјармљују и захтевају нове намете, што сматра уметник. Ако би се сељаци ослободили суровог животињског рада и дао им се осећај слободе и свест о животним циљевима, онда би их могле задовољити само религија, наука, уметност и слично, а не бесмислице. „Ви их помажете болницама и школама, али тиме их не ослобађате њихових окова, већ их напротив, још више поробљавате, јер, уносећи у њихов живот нове предрасуде, ви повећавате број њихових потреба, а да и не говорим о томе што за лекове и књиге они морају да плаћају средској управи и, значи, још више савијају грбачу.“ (Чехов 1989 (8): 276). Лидија ниједног тренутка не преиспитује критички своје ставове и активности, исправност неких својих одлука. Презире све што је туђе, страно и њој непознато. Самоуверена, горда, амбициозна, верује у сопствену непогрешивост. Мишљење и осећања других је не занимају. Нарочито је вређа сумња у квалитет њеног рада. Као учитељица припада особама који своју интелектуалну снагу усмеравају ка себи, задовољству сопствене сујете, осећају власти и моћи. Њена активност, свакако сведена на рутину, доприноси квалитету живота људи

у провинцији, али им не даје оно суштинско – слободу. Рутински активна испуњена разним дешавањима, имањем, послом који јој даје осећај независности и неку врсту слободе, игром у земској управи у којој на крају побеђује, чини се да је она потпуно задовољна свим тим животним ситуацијама које је окружују (Бялый 1983: 198). Међутим, јунакиња се само убеђује и самозаварава да јој је „добро“. У каснијој приповеци *Зайреџа* Чехов ће описати живот учитељице у руском селу, односно колико се може бити задовољан са двадесетак рубаља месечно. Имајући у виду ову вантекстовну чињеницу, закључујемо да је понос јунакиње неискрен, те да је она сама та која улаже себе, ради на свом спољашњем изгледу и ефекту који изазива на друге, гради, ствара своју појавност и живи у неком црно-белом свету у коме је она позиционирана као неискрени интелектуални деспот. Она изговара смело речи о служењу ближњима, а своје ближње види као шаховске фигуре које може померати у смеру у коме сматра да је потребно.

Приповетка *Кућа с мезанином* је критика малих, ситних активности на пољу просвећивања, прича о различитим односима према животу, о интелектуалном деспотизму, деспотизму у породичним односима и продору у свест другог човека. Интелектуални деспотизам и нетолеранција могу се сакрити под различитим маскама од којих би једна могла да буде и „кућа рутине“, но оне морају бити идентификоване и откривене. Чехов представља контуре тог малог, милитантног проповедника малих ствари који не одбацује мучни физички рад на селу, а требало би да буде представник напредних схватања. Исходи исплетене мреже институција кроз које се пробија друштвени живот човека усмерени су ка неподношљивом тегобном раду и поробљавању човека. У речима уметника упућеним Волчаниновој има истине „Људи су оковани ланцима које ви не сечете, већ само додајете нове“. Чудесни уметник ближи је истини од разумне Лиде, али у животној борби побеђује она, а не уметник! У овоме се огледа једна оштра логика живота: лепота и истина имају слабу заштиту на овом свету, деспотизам је много јачи. Али у светлу виших вредности и циљева и уметников узвик на крају приче „Мисјус, где си?“ значи много више од свих земаљских победа и корисних напора учитељице са својим трезвеним изгледом и досадним круговима симпатичних људи. „Ограниченост и окрутност не добијају целовиту и безусловну победу“ (Бялый 1983: 198).

Проблеми слике стварности схваћене шире од социјалних оквира, представе о другом, емпатије и идентитета, који су предмет књижевног проучавања, изворно сежу из психологије и на њу се морају ослоњити (Ахметагић 2017: 60). Тумачење психолошких профила јунака у приповеткама *Ојрозд*, *Јонич* и *Кућа с мезанином*, може се употпунити психолошким истраживањима. Понашање ових јунака указује на веома присутан комплекс надмоћи који подразумева одустајање од испуњења једног животног проблема, намеће задатак људској заједници и чини је објектом израбљивања. Недостатак сарадње код једних мора бити надокнађен повишеним радом код других, било породице, било друштва. У питању је једна тиха, несхваћена борба која се ту води против идеала заједнице, стални протест који не служи даљем развоју осећања за заједницу него настоји да га осујети. Увек је међутим, лична надмоћ постављена насупрот сарадњи. Из ове тачке може се видети да се код промашаја ради о људима чији је развој у особу сарадника и саговорника био ометен.

Тим људима недостаје способност да правилно гледају, слушају, говоре и суде. Своју „приватну интелигенцију“ промућурно употребљавају у циљу обезбеђења своје заблуделости. Комплекс надмоћи јасно се испољава у држању, карактерним цртама и мишљењу о сопственој надљудској обдарености и способности. Он се може показати и у претераним захтевима према себи и другима. Надмено држање, сујета у односу на спољашњи изглед, било да је отмен или запуштен, неубичајен начин облачења, претерано мушки наступ код жена, женски код мушкараца, гордост, претерана осећања, снобизам, разметљивост, тиранско понашање, склоност ка обезвређивању, култ хероја, склоност ка додворавању истакнутим особама или заповедничком односу према слабима, болеснима, особама слабијих квалитета, истицање посебне самосвојности, злоупотреба вредних идеја и струјања у циљу обезвређивања других, све наведено указује на комплекс надмоћи (Adler 2017: 104, 107) који препознајемо код Николаја Ивановича, Јонича и Волчанинове.

Јунаци Лазаревићевих приповедака *Вешар* (1889), *Вершар* (1881) и *Швабица* (1898) су интелектуалци од којих би се, сходно друштвеним приликама, очекивало да буду иницијатори, носиоци новог, прогресивног, интелектуални и морални узорци у својим срединама. Међутим, аутор их представља као неостварене јунаке новог доба, заробљенике времена, средине и себе самих. Стечено образовање у Европи и судар са напреднијим цивилизацијским токовима нису допринели интелектуалном развоју и стабилизовању појединаца већ и овде срећемо процес деградације личности. Јасмина Ахметагић наводи да „идентитетски проблем Лазаревићевих јунака треба посматрати у контексту конструисања маскулинитета у патријархалној средини“ (Ahmetagić 2019: 16). У приповеткама *Вешар* и *Вершар* јунаци су чиновници, у *Швабици* је лекар. Сви су студирали у иностранству. Образовани, а несигурни, поштени, емотивни, несамостални, још увек зависни од паланачких и патријархалних неписаних норми у покушају да одрже равнотежу између сопственог образовања и почетничке жеље за просперитетом и средине, која је најсигурнија када све мирује у свету рутине, осетљиве на различитости, конзервативне, истрајне у одржавању постојећег система, застрашене пред изазовима новог доба и света, они се не сналазе, већ потпуно губе. За разлику од Чеховљевог, који би да побегне из куће рутине, без обзира на то што се у њу несвесно враћа, Лазаревићевог интелектуалца породица и средина силом вуку ка кући рутине.

Припадници интелектуалних кругова у Србији XIX века налазили су се пред великим проблемима изградње новог културног обрасца. Требало је брзо надокнадити вековно социјално и културно заостајање (Немањић 2008: 263). Терет овог задатка условио би често појаву духовне кризе припадника интелигенције, те је њена тематизација у књижевности сасвим разумљива. Тадашњи србијански интелектуалац често је био сламан дилемом: интегрисати се са заједницом или истрајно обезбедити себи пут индивидуализације. Захваљујући образовању он је учинио прве кораке на путу ка индивидуализацији, при чему је морао прећи све препреке наученог, традиционалног обрасца. На одрицање од традицијског обрасца који му се непрестано намеће он реагује кривицом и безуспешно покушава да помири непомирљиво: традицију и прогрес, село и град, писмено са неписменим, архаични систем мишљења са рационалним. Криза индивидуализма доводи у сумњу смисао

човековог постојања, и рађа осећање тескобе, које је уз осећање апсурда, карактеристика човека модерног доба (Јефтимијевић–Михајловић 2013: 143–144). Лазаревићеви јунаци су жртве оваквих емоционалних стања, која покушавају да прикрију самозаваравањем, заваравањем околине, што значи да су њихова појавност и понашање неискрени.

У приповеци *Швабица* као могућа кућа снова главног јунака, Мише Маричића, била би она коју би саградио и делио са вољеном женом, Немицом, Аном Гутјар. Од првих симпатија и самог почетка љубавне везе, над јунаком лебди страх од реакције мајке и ближњих. Растућу љубав према девојци оптерећују мисли о мајци, домовини, заједници и свему ономе што се од њега очекује. Сукоб емоција и разума потреса његово унутрашње биће. „Предрасуде, којима робује својим јачим делом, такве су моралне природе да искључују могућност личне слободе и среће“ (Јовић 1978: 22). Мајка се у приповеци *Швабица* не појављује као лик, већ је све време у јунаковим мислима који је заробљеник патријархалних норми, усвојених од мајке. Њиме све време господари физички неприсутна мајка. Растрзан између девојке и мајке, себе и домовине током љубавне везе, он не ужива у обостраној љубави, већ размишља како да раскине. Срећу изједа кривица и он себе заварава неоснованим убеђивањем да му девојка није потребна, да се осећања могу контролисати, да он има важнијих брига. Увиђао је и немогућу срећу са Немицом у Србији, све и да је одлучно оженио. Јунак не види компромисно решење, али ипак покушава да од породице некако извуче барем неку реч охрабрења и пише породици писмо са садржајем у коме ће своју љубав према Немици представити као сан који је сањао. Очекивао је одговор који би му указао на њихово „да“ или „не“, али није добио повратну информацију. Игнорисање је било неизречени, али ипак одговор, „не“! Одрекавши се љубави, јунак се враћа у Србију мајци, домовини, завичају, породици. Он оставља девојку Немицу, а њега остављају идеали, радни елан, радост и воља за било чим. У припремљеној кући рутине он је сам и изгубљен: „Све ме је оставило. Идеали и идеје, широке груди и тесне ципеле, патриотство, рад — на све да се насмејем“ (Лазаревић (б. г.): 67). Јунак о себи говори најискреније на крају приповетке описујући свој монотони, рутински, живот без ње:

„Књиге ми леже још непрестано у истом ковчегу у коме сам их донео овамо. Само сам извадио ону с рецептима и носим је непрестано у цепу. Хемикалије леже без икакве употребе, само што мој сестрић покатакд претура. Јока Чукарова наишла на азотну киселину те њоме шара јаја за Васкрс. Моје је ножеве искухала моја баба Мага, те њиме сад љушти кромшире и пори рибу. Мојим микроскопом играју се деца, гледају бухе. (...) Кецељу за обдукцију нашао Трифун на тавану, па је сад облачи кад тимари коње. Од неисечених медицинских журнала, које сам некад добивао, праве деца змајеве и генералске капе. Ја све то гледам. Идем сваки дан уредно трипут у Ђијукову механу на пиво и играм санса с Јовом адвокатом и Николом поручником.“ (Лазаревић (б. г.): 67)

У приповеци *Вейар* унутрашња драма главног јунака, Јанка, која произилази из несклада унутрашњег и спољашњег „ја“, спречава могућу љубавну везу. После завршених студија у иностранству, он ради у министарству као службеник, али се

даље од тога професионално не афирмише. Живи прихватајући животни образац и ставове своје матере и норме средине, рутински, несигурно и мучно, изоловано у мајчиној кући, по њеној вољи, нежењен, усамљен, убеђујући себе да је сасвим задовољан. Слободно време испуњава мајчиним причама из давнина, саветима и поукама за будућност и понекад дружећи се са Јоцом. Убеђује се самозаваравањем да му је добро и зато што је нежењен, и што живи са мајком, и што му је једини контакт са људима доктор Јоца. Незадовољство постојећим статусом, међутим, испливава кроз страхове које се труди да сакрије (страх од болнице и болесника), конфузне снове, одсуство интересовања за жене.

Обликујући Јанков лик, аутор је неколико пута веома успешно опризорно јунакова стресна стања, психолошке стресове изазване негативним емоцијама, потиснутим конфликтом с мајком и немим сукобом са средином. У нескладу између Јанковог унутрашњег и спољашњег „ја“, он се суочава са сопственим слабостима које се синтагмом, коју мајка понавља као рефрен, „светски човек“, не могу превазићи. Јанко се изненада заљубљује у девојку, кћерку породичног познаника, ослепелог чича Ђорђа, којег случајно среће у болници. Ситуација је у једном тренутку налагала Јанкову реакцију, изјашњење. Докле год је девојка са оцем била у болници, у њиховој близини, Јанко је ћутао и није реаговао. Мајка и Јоца ништа нису примећивали. Дан када су отац и кћи дошли да се опросте био је дан Јанкове одлуке. Требало је потиснути осећања и наставити са ћутањем или покушати просидбу. Притиснут емоцијама, страхом од растанка са девојком и мајчине реакције, неспретни, престрављени Јанко некако је смогао храбрости да мајци промуца, промрмља намеру. У тој сцени мајчин „светски човек“ подсећа на кривца који би да се покаје и затражи опроштај. Изненађена и успаничена мајка не изговара „не“, иако би Јанков брак и чича Ђорђева кћер као снаха, нарушили кућу рутине у којој је само мајка Сока била срећна. Али речитост мајчиног одговора Јанко чита у говору тела, тачније у покрету руке. Тако исфрустриран, спутаних жеља, препуштен психолошкој тензији свесно – несвесно, јунак испраћа девојку, посматрајући како полако ишчезава у даљини, а са њом и снови о слободи и себи оствареном.

Неспособност јунака да оствари своју љубав чак и када му се „сва врата отварају“ јесте у средишту приче *Верџер*. Главни јунак, Јанко, поновно се заљубљује у некадашњу љубав, Марију, сада удату жену, коју је случајно срео у бањи. Оживљавају старе симпатије, тензије расту, они се постепено једно другом приближавају. Највећи сукоб одвија се у самом јунаку Јанку, док се спољашњи сукоб наговештава и ишчекује. Маријин статус удате жене, Јанков недостатак храбрости и мудра интервенција Маријиног мужа, разрешавају драматичне ситуације у којима су се ликови ове приповетке нашли. Када је требало да љубав између Марије и Јанка добије сву пуноћу доживљаја, након Маријиног ноћног уласка у Јанкову собу, аутор прелази на иронизацију главног јунака и Гетеовог романа *Јади младог Верџера*. Појављује се обавештени Маријин муж, Младен, упознаје се са Јанком и креће сцена за кафанским столом, једна породична драма у којој главни јунак доживљава преокрет. Писац проблематизује идентификацију Јанка са Гетеовим „Вертером“. Долази до веома напете ситуације која почиње од сусрета супружника, али која се потискује спољашњим реакцијама. Реакције присутних су неконфликтне. Разрешење сукоба,

пригушеног у куминацији, иде без драматског развоја, већ посредно, критиком Гетеовог романа за кафанским столом чиме треба извршити Јанков преображај и спасити Младенов и Маријин брак. Младенова критика и површна малограђанска аргументација омаловажавају културне вредности које човек попут Младена не разуме. Али Јанкова реакција илуструје суноврат главног јунака који се не супротставља, већ окреће према новом подстицају (Иванић 1970: 768). Поступком ироније аутор гради портрет овог специфичног јунака. Са наговештаја брачног троугла прича се усмерава ка иронизацији главног јунака. Исмејава се „вертерска“ љубав и неспособност човека који у покушају да освоји жену, одустаје на пола пута. Несамопоуздани тридесетогодишњак, окренут себи и својим сновима се потпуно губи, престрављен, када треба учинити било шта што би показало одлучност, зрелост, одговорност. Пореклом је из имућне породице у којој се прилично инсистирало на његовом одгоју. Поштовао је и доследно се придржавао очевих поучних васпитних примера. Међутим, ни васпитање ни породица нису били довољни, те су несигурном Јанку примери из књижевности постали примарни узор чак и када је опхођење према женама у питању. Он је пристојан, културан и превише монотон у свој својој љубазности. Сусрет са Маријом указује на могући брачни троугао. Јанко би да игра улогу заводника и да заводи удату жену. Када му се буде сама понудила, он ће је одбити и прећи на улогу часног човека којом треба сакрити страх. Јанково понашање је у суштини рутинско, увек када треба да стоји иза неке одлуке, он нађе разлог да се повуче. За њега кућа снова остаје у сфери снова и не покушава да је приближи стварном животу, што су јунаци претходних Лазаревићевих приповедака покушали, барем наговештајем, кроз двосмислено писмо (*Швабица*) или отворено (*Вейер*).

Лазаревић је представио тренутке у животима својих јунака када су били на раскршћу. Пuteви су водили у правцима „бити свој“ (по свом избору ожењен и вољен) становник куће снова или „са светом“ (како народ, породица и обичаји налажу) у кући рутине. Образовање и стечена индивидуалност, а самим тим и различитост, вуку на једну, порекло, породица, завичај, рутинска топлина породичног дома на другу страну. Јунаци живе далеко од стварног живота, сакривени рутином свакодневице у цењеним професијама лекара (Миша Маричић) и чиновника (Јанко). Јанко (*Вейер*) се од живота сакривао иза страница литературе и осећао потребу да искаже своју посебност, али је ту посебност „позајмљивао од других“. Сва тројица имају шансу за самосталну одлуку која би била један од почетних корака у борби за право на индивидуалност. Лазаревић је овај процес обликовао као могућност избора вољене жене за брачног партнера. Односно, у случају приповетке *Вейер*, могућност да се оствари љубавна веза са вољеном женом. Неодлучност и погубна одлука да се поступи по закону заједнице резултира последицама, које су за средину невидљиве, а за јунаке погубне. Јунаци се нерадо враћају у рутински животни образац.

Уметничка слика света у издвојеним приповеткама Чехова и Лазаревића подсећа на сввременску истину да човек може лако и неприметно духовно пропасти, да се од слободне и мислеће особе, може постати безвредна, обична, свакодневна и досадна. Свим јунацима заједничко је то што су образовани чиновници Николај

Иванович (*Ојрозг*), Јанко (*Вешар*) и Јанко (*Вершар*), лекари Миша Маричић (*Швабица*), Димитриј Старцев (*Јонич*) и учитељица Лидија Волчанинова (*Кућа с мезанином*). Нико од њих није у браку, нити у љубављу испуњеној вези, живе као самци у рутинској свакодневици. Љубав као манифестација духовности први је знак морално здраве особе. Када особа воли, максимално показује све своје позитивне квалитете. Љубав као осећање пуноће даје човеку перцепцију среће, омогућава да опажа свет трансформисаном душом, другачијим очима (Балухати 1990: 128). Живети у љубави, помагати другима, значи живети у доброј савести, живети у складу са својим унутрашњим убеђењима и са духовном доминацијом културе.

Иако образовани, не испољавају интелектуалну раднозналост, нити амбиције које превазилазе њихове личне интересе. Разликују се само по начину на који испољавају или потискују своје незадовољство постојећим начином живота. Чеховљеви јунаци живе убеђујући себе и друге у сопствену срећу телесно деформисани (*Ојрозг*, *Јонич*) уживајући искључиво у материјалним благодетима и стеченој имовини или неуротичарском раду, породичним и политичким тријумфима (*Кућа с мезанином*). Лазаревићеви јунаци су свесни својих слабости, али се свим силама труде да потисну, односно маскирају, сакрију од очију јавности своје слабости и незадовољства. У великим заједницама које фаворизују колективно а уништавају све појединачно, долази до напретка друштва и свега колективног у појединцу, док се индивидуално уништава и потискује. Потискивањем оно долази до несвесног, где се преображава у деструктивно (Jung 2009: 104). Свој духовни потенцијал и интелектуалну снагу Лазаревићеви јунаци гасе у Ђијуковој механи (*Швабица*), мајчиним поучним причама (*Вешар*) и проблематичним идентификацијама са фиктивним јунацима (*Вершар*). Како је духовна криза и деградација интелигенције проблем свих друштава и времена, тако сагледавање јунака Чеховљеве и Лазаревићеве прозе са овог аспекта може бити изазовно и подстицајно за даља читања.

ИЗВОРИ

- Лазаревић (б. г.): Лаза К. Лазаревић. *Целокућна дела*. Београд: Народна просвета.
 Čehov (8) 1989: Anton Pavlovič Čehov *Sabrana dela. knjiga 8*. Beograd: Jugoslavija publik/Čakovec: Zrinski.
 Čehov (9) 1989: Anton Pavlovič Čehov *Sabrana dela. knjiga 9*. Beograd: Jugoslavija publik/Čakovec: Zrinski.

ЛИТЕРАТУРА

- Adler 2017: Alfred Adler. *Dela. Smisao života*. Zemun: FENIKS LIBRIS: NEVEN.
 Ахметагић 2017: Јасмина М. Ахметагић. „Интердисциплинарни приступ књижевности и психологија“. *Башићина*. св. 42. 57–70.
 Ahmetagić 2019: Jasmina M. Ahmetagić. „Paranoidna psihoza u patrijarhalnoj kulturi: Jedan razoren um Lazara Komarčića“. *Башићина*. св. 48. 15–28.
 Babović 1989: Milosav Babović. M. Anton Pavlovič Čehov. U: M. Babović (izbor, prevod, napomene). *Anton Pavlovič Čehov. Sabrana dela*. vol. 1. Beograd: Jugoslavija publik/Čakovec: Zrinski.
 Бялый 1983: Григорий Абрамович Бялый. В. Г. Короленко. Ленинград: Художественная литература.

- Балухатый 1990: Сергей Дмитриевич Балухатый. Ранний Чехов. *Вопросы поэтики*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета. 84–160.
- Деретић 2011: Јован Деретић. *Историја српске књижевности*. Београд: SEZAMBOOK.
- Дыханова 2004: Берта Сергеевна Дыханова. „Утрата без обретеный (эстетическая информативность рассказа А. П. Чехова Ионыч)“. *Вестник Воронежского государственного университета: Филология. Журналистика*, vol. 2, 19–22.
- Иванић 1970: Душан Иванић. „Вертер Лазе Лазаревића“. *Књижевна историја*, бр. 8. 755–774.
- Јеврић 2017: Милорад Јеврић. *Историја српске књижевности: реализам, I*. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет. Косовска Митровица, Бања Лука: Беседа.
- Јермилов 1949: Владимир Владимирович Јермилов. *Чехов*. Нови Сад: Матица српска.
- Јефтимјевић–Михајловић 2013: Марија Јефтимјевић–Михајловић. „Бесмисао егзистенције и „смисао“ апсурда“. *Башићина*. св. 34. 141–151.
- Јовић 1978: Vladimir Jovičić. *Pesnik moralne nostalgije*. Beograd: Prosveta.
- Jung 2009: Karl Gustav Jung. *Antologija*. (priredila) Jolanda Jakobi. NoviSad: Prometej.
- Камчатнов, Смирнов 1986: Александар Михајлович Камчатнов. Александар Александрович Смирнов. *А. П. Чехов: Проблеми поэтики*. Москва: Издательство Московского Государственного Университета.
- Кочнова 2005: Ксения Александровна Кочнова. *Лексико-семантическое поле Природное время в языковой картине мира А. П. Чехова*. Автореф. дис. канд. филол. наук. Н. Новгород.
- Катаев 1979: Владимир Борисович Катаев. *Проза Чехова: проблемы интерпретации*. Москва: Изд-во МГУ.
- Лукић 2018: Галина Лукић. *Уметнички дејал у новелама Антона Павловича Чехова* (докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.
- Немањић 2008: Милош Немањић. *На прагу српске интелекције XIX века: Топографија и социологија*. Београд: Драслар партнер.
- Никольский 2011: Сергей Анатольевич Никольский. „Человек „несчастный“ в творчестве А. П. Чехова“. В: С. А. Никольский (гл. ред.). *Проблемы российского самосознания*. Сборник материалов 7-й конференции ИФ РАН, 3–15. Москва–Ростов-на-Дону: ИФРАН.
- Овсянко–Куликовский 2002: Дмитрий Николаевич Овсянко–Куликовский. „Этюды о творчестве А.П. Чехова“. В: А. П. Чехов: *pro et contra: Творчество А.П. Чехова в русской мысли конца XIX – начала XX в. (1887–1914): Антология*. 482–536. СПб: РХГИ.
- Степанова 2016: Алла Сергеевна Степанова. „Псевдоантитеза в рассказе А.П. Чехова Ионыч“. В: *Вестник Санкт-Петербургского университета*, vol. 9 (3), 138–146.
- Сухих 1987: Игорь Николаевич Сухих. *Проблемы поэтики А. П. Чехова*. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета.

Raisa J. CVETKOVIĆ

Biljana S. SOLEŠA

„THE HOUSE OF THE ROUTINE“, COMPLEX OF SUPREMACY
AND INTELLECTUAL DESPOTISM IN THE STORIES
OF A.P. CEHOV AND LAZA LAZAREVIC

SUMMARY

The subject of this article is the analysis of characters of deformed intellectuals and the problem of spiritual crisis in stories of A.P. Cehov and Laza Lazarević. By reviewing of attitudes of Cehov's and Lazarević's heroes researchers, in the introduction of the article the term of „the house of the routine“, introduced by Russian critics of Cehov's work, Kamcatnov and Smirnov and which can be

also applied in interpretation of Lazarević's characters, is explained. In the main part of the article there were analyzed characters from the stories of А.Р. Сехов *Gooseberry*, *Jonic*, *House with mezzanine* and of Laza Lazarević *The wind*, *Verter* and *German woman*. One can conclude that emotion alstates of the heroes, between the other things, direct the complex of supremacy. In the conclusion it was pointed on similarities and peculiarities of the heroes and all the time actuality of the problem of spiritual crisis of intellectual's.

Key words: unrealized intellectual, complex of supremacy, „the house of the routine“, emptiness, intellectual despotism.